

AUS

Boekbespreking

T.J. Dangis: *Met gewicht en met maat – Het decimaal stelsel in de Zuidelijke Nederlanden*

A.H. Damman

Algemeen

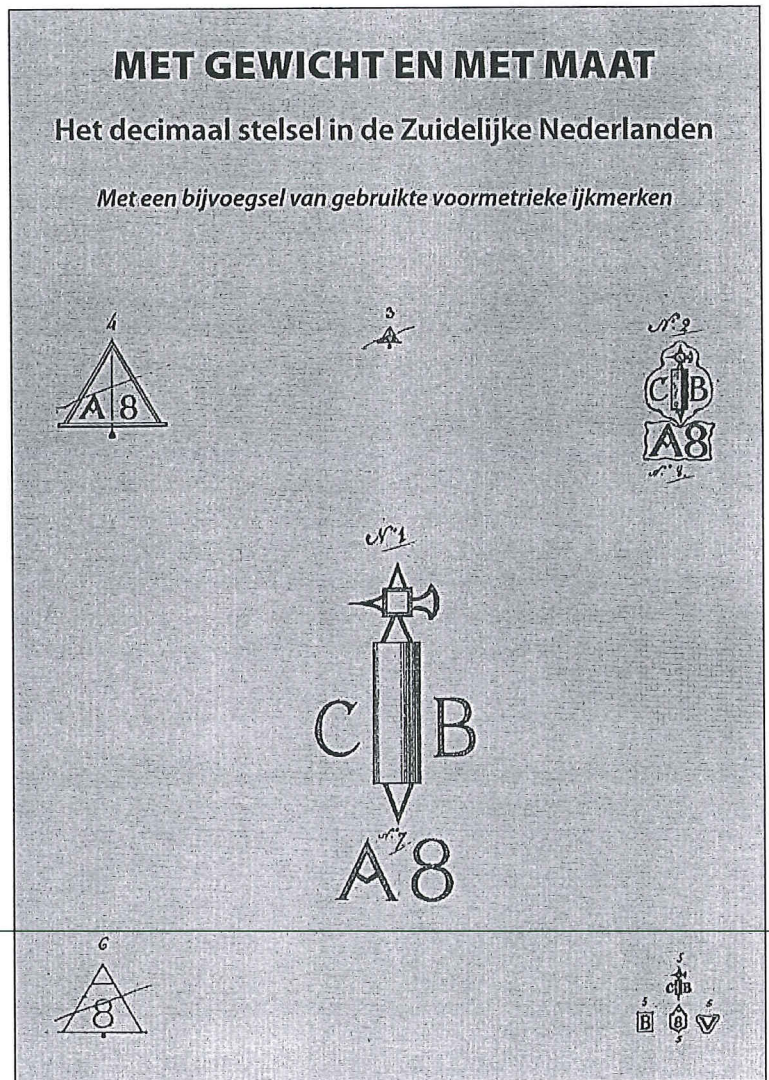
Op 6 november 2006 ontving ik van R.J. Holtman het boek *Met gewicht en met maat*, geschreven door T.J. Dangis, dat gezien zijn inhoud een tegenhanger / aanvulling / verbetering van ons boekje *Grensverschuivingen* moet vormen. Als een van de auteurs van laatstgenoemd werk, ben ik door Holtman gevraagd het boek van Dangis hier te bespreken. Als positief punt zou ik het volgende willen opmerken: het boek is 165 pp. dik en staat vol met allerhande – deels ook voor mij nieuwe – feiten en wetenswaardigheden. Als algemene negatieve punten zou ik (helaas) het volgende willen opmerken:

- dit boek staat vol met allerhande schrijffouten, inconsistenties en niet of slecht gefundeerde uitspraken. Bij de bespreking van de inhoud kom ik hierop terug;
- wat ontbreekt is een duidelijke indeling in hoofdstukken en paragrafen (met nummering), waardoor het lastig wordt om delen van het boek met elkaar te vergelijken zonder steeds de inhoudsopgave te raadplegen. Ook de chronologische indeling op onderwerp laat te wensen over. Onderwerpen van diverse aard worden kriskras door elkaar behandeld, hetgeen de overzichtelijkheid niet ten goede komt;
- omdat het boek een grote hoeveelheid gegevens bevat, zou ik er persoonlijk de voorkeur aan hebben gegeven om veel meer te werken met overzichtelijke tabellen en appendices dan nu is gedaan. Dit had mijns inziens de leesbaarheid sterk kunnen verbeteren.

Bronvermeldingen

In het boek wordt verwezen naar een groot aantal bronnen. Dat mag ik graag zien. Wat ik echter mis zijn de volgende – in ieder geval voor mij zeer belangrijke – bronnen:

- L. Radoux (2004). *Introduction au Système métrique dans le département de l'Ourthe (1795–1814)*. Editions CEFAL, Liège.
- Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Maten en gewichten, 1805–1862. Algemeen Rijks Archief (ARA) te Den Haag, inv.nr. 2.04.53.17.
- Verbalen 1823–1830. Inventaris van de archieven van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1813–1864. ARA, inv.nr. 2.04.01.
- Ingekomen brieven, stukken en minuten van uitgaande brieven betreffende 'poids et mesures' in het departement van de Nedermaas. Rijksarchief Limburg, Frans archief, inv.nr. 2486–2494.
- J.M.A. Maenen (2002). *De invoering van het metrieke stelsel in Nederland tussen 1793 en 1880*. Te downloaden van: http://webdoc.ubn.kun.nl/mono/m/maenen_j/invovahem.pdf.

Verder: op p. 81 wordt verwezen naar diverse Belgische (rijks-)archieven, maar het is niet altijd duidelijk wat Dangis in deze archieven heeft gevonden. Zelf ben ik in het rijksarchief te Antwerpen geweest en heb daar onder *Maten en gewichten (1800–1830) Archief van het departement van de Twee Neeten en van de Provincie Antwerpen, blok J, inv.nr. 357–359 en 366* nog diverse gegevens betreffende de ijkers gevonden die bij Dangis niet bekend zijn. Ook in een aantal rijksarchieven die door Dangis op p. 81 niet genoemd worden (Brugge, Gent, Namen, Bergen) is nog ruimschoots materiaal voorhanden over de maten en gewichten uit de Franse tijd (informatie per e-mail, van de diverse archiefhoofden).

Dat Dangis de gegevens uit het ARA niet kent, valt hem niet aan te rekenen. Ook ik heb deze gegevens pas na de publicatie van *Grensverschuivingen* gevonden. Dat hij echter – zo te zien – diverse Belgische archieven en ook Maenen (2002) en Radoux (2004) heeft gemist, vind ik jammer.

Inhoudelijk

Omdat ik geen expert ben aangaande de Belgische metrologische wetgeving van na 1836 en de daarbij behorende maten en gewichten, zal ik mij bij de bespreking van de inhoud voornamelijk richten op hetgeen geschreven staat over de periode tot en met 1836. Verder wil ik zelfs bij deze periode niet op alle slakken zout leggen, maar me hier slechts concentreren op een aantal in het oog springende zaken.

▷ *Nummering van de departementen in de Franse tijd*: op pp. 2–4 geeft Dangis een overzicht van de nummering van de Zuid-Nederlandse departementen in de Franse tijd. Deze nummers zijn toegekend op basis van de *alfabetische volgorde* van de departementen in de verschillende jaren. Op o.a. pp. 158–159 zegt hij dat in *Grensverschuivingen* de nummers 96–98 onterecht als departementsnummer zijn toegewezen, dit gebaseerd op zijn tabellen op pp. 2–4. Ik zou hier graag als volgt op willen reageren: bij de co-auteurs van *Grensverschuivingen* zijn ondertussen vele tientallen lijsten bekend met daarin een alfabetisch overzicht (en bijbehorende departementnummering) uit de Franse tijd. Het is ondertussen ook duidelijk dat:

- er – naast elkaar – allerhande verschillende alfabetische lijsten in omloop waren, die ieder hun eigen doel dienden;
- deze lijsten verschillen in aantallen departementen vertonen en daardoor ook nog eens onderling verschillende nummers voor een en hetzelfde departement geven.

Het gevolg van de hiervoor geschetste chaos is dan ook dat:

- er tot nu toe geen 100% zekerheid bestaat omtrent de precieze nummering (volgens de alfabetische lijsten) van één en hetzelfde departement binnen een bepaalde periode;
- er tot nu toe onder metrologen veel onzekerheid bestaat, welk departement in welk jaar een bepaald departementsnummer heeft gehad. Hierdoor wordt het zeer moeilijk om een nummer (departementsmerk) dat op een maat of gewicht voorkomt, zondermeer aan een bepaald departement toe te schrijven.

Naast deze alfabetische lijsten bestaat er sinds 1792 ook nog de zogenaamde postlijst (o.a. Munzberg (1981), zie *Grensverschuivingen* ref. 34) die door Dangis in het geheel niet wordt genoemd. Samen met dhr. Linkenheil heb ik een artikel in voorbereiding waarin wij menen aan te kunnen tonen dat de nummers 96–98 wel degelijk departementnummers zijn, en dat deze niet zijn gebaseerd op een alfabetische lijst maar op voornoemde postlijst.

▷ *Ontwikkeling van de ijkarrondissementen*: op pp. 14–54 gaat Dangis uitvoerig in op wat hij noemt: ‘het grondgebied van de ijkressorten met de belangrijkste centra en hun fabrikanten van maten en gewichten’. Over dit deel van het boek zou ik in zijn algemeenheid het volgende willen zeggen:

- er worden zeer veel gegevens gepresenteerd, die zich uitstrekken over verschillende detailnivo’s en onderwerpen. Het lijkt mij verstandiger om deze gegevens in tabelvorm te publiceren en de gegevens aangaande de ijkarrondissementen gescheiden te houden van die van de fabrikanten van maten en gewichten;

• verder mis ik een chronologisch overzicht van de ontwikkeling van de ijkarrondissementen vanaf 1800. Mij zijn ondertussen diverse bronnen bekend (Radoux (2004), rijksarchieven van Luxemburg en Antwerpen en het ARA) waaruit duidelijk blijkt dat er in diverse departementen eerst één ijker werd aangesteld die jarenlang verantwoordelijk was voor de (her-)ijk in het gehele departement. Daarna werden meer ijkarrondissementen geopend, gebaseerd op het stelsel van bestuurlijke arrondissementen. Ook hierover is een artikel in voorbereiding.

Meer specifiek kan ik zeggen:

- *het departement van de Schelde / de provincie Oost-Vlaanderen*: hier stelt Dangis op p. 20 dat het ijkarrondissement Eekloo in 1834 is opgeheven en bij dat van Gent is gevoegd. Dit gegeven wordt op p. 57 nog eens bevestigd, maar op p. 59 zegt hij dat in 1825 de ijker voor Eekloo F. Malfaison is, met bureel te Gent. Dit laatste gegeven doet vermoeden dat Eekloo al ruim voor 1834 is opgeheven. Dit komt overeen met de officiële lijsten van het Nederlandse ijkwezen, periode 1825–1829 (ARA, inv.nr. 2.06.080/274), waarin Eekloo ook niet meer wordt genoemd. Het lijkt me eerder waarschijnlijk dat Eekloo in ieder geval al vanaf 1825 niet meer bestond maar dat dit ijkarrondissement wettelijk gezien pas in 1834 is opgeheven.
- *het departement van de Wouden / de provincie Luxemburg*: hier beschrijft Dangis een groot aantal ijkkantoren, maar ik mis een volledig en chronologisch overzicht welke ijkkantoren in welke jaren geopend waren en wat de

onderlinge relatie tussen die ijkkantoren was. Linkenheil heeft naar dit onderwerp veel onderzoek gedaan en zijn gegevens, die ook binnenkort gepubliceerd gaan worden, wijken af van hetgeen Dangis zegt. Verder ook weer enkele inconsistenties en onduidelijkheden:

1) op p. 22 worden vier arrondissementen en drie ijkressorten genoemd, maar er worden maar drie arrondissementen en twee ijkressorten beschreven;

2) op p. 22 staat dat het ijkarrondissement Marche in 1819 tot de provincie Luxemburg behoorde, maar op p. 47 staat dat dit ijkarrondissement in de periode 1816–1820 tot de provincie Luik behoorde;

3) op p. 24 staat vermeld dat op 4 maart 1832 de ijkressorten van Neufchâteau, Diekirch en Saint-Hubert zijn afgeschaft en dat er twee nieuwe ijkarrondissementen worden opgericht waaronder het bureau te Luxemburg met Diekirch, Virton en Neufchâteau. Op p. 60 staat echter dat het ijkkantoor van Diekirch al op 30-12-1831 bij Luxemburg is gevoegd;

4) op p. 24 wordt vermeld dat op 17-2-1831 het ijkarrondissement Luxembourg is ontstaan, met als bureel Arlon. Hier mis ik een verduidelijking van de relatie met het ijkarrondissement Luxemburg van voor de Belgische onafhankelijkheid (met als ijkkantoor Luxemburg-stad, zie *Grensverschuivingen*). Na de Belgische onafhankelijkheid werd het ijkarrondissement Luxemburg weliswaar in grootte gereduceerd tot de stad Luxemburg, maar de stad Luxemburg is in de periode 1830–1839 gewoon Nederlands gebleven en had daarom ook een eigen serie jaarmerken (zie o.a. *Grensverschuivingen* en Damman (2006) in 'METEN & WEGEN' 138, pp. 3220–3222), die niets te maken hadden met de Belgische jaarmerken die in de rest van Luxemburg werden gebruikt;

5) verder staat op p. 24 vermeld dat op 4-3-1832 het bureau te Luxembourg ontstaan is, met Diekirch, Virton en Neufchâteau. Ook dit kan mijns inziens niet waar zijn, zie punt 4) hiervoor.

- *het departement van de Beneden Maas / de provincie Limburg*: hier staat op p. 34 dat de plaats van ijker voor het arrondissement Maastricht door het Koninklijk Besluit van 28-2-1832 is afgeschaft. Dit kan – voor zover ik weet – niet waar zijn, want de stad Maastricht is met de Belgische onafhankelijkheid Nederlands gebleven. Er was vóór de Belgische onafhankelijkheid een ijkarrondissement Maastricht, dat daarna weliswaar in grootte gereduceerd werd tot de stad Maastricht en enkele omringende dorpen (zie o.a. *Grensverschuivingen*), maar in Maastricht zijn de ijkers – net als in Luxemburg-stad – na de Belgische onafhankelijkheid gewoon op oude voet doorgedaan, terwijl in de rest van Limburg de Belgische ijkmerken verplicht waren.

▷ *Namen van de ijkeesters*: op pp. 54–78 geeft Dangis een groot overzicht van de namen van de ijkers uit de Zuidelijke Nederlanden en België. Dit overzicht bestaat uit een lijst met ijkers, gegroepeerd per ijkkantoor, en een alfabetische lijst van namen. Op p. 159 zegt hij aangaande de lijst met ijkers in *Grensverschuivingen* slechts: 'zie justificatie onder ijkkantoren en hun ijkeesters (pp. 54 tot 77 van deze publicatie)'. Zijn lijsten zijn – dat moet ik toegeven – veel uitgebreider dan in *Grensverschuivingen*, maar ook hier zijn fouten en slordigheden te vinden, of ontbreken gegevens:

- Pieter Corduanier (p. 54) was geen ijker; dit moet P. Chasse zijn (gegevens uit o.a. het ARA; in *Grensverschuivingen* fout vermeld);
- van 1803 tot na 1829 was de ijker van Luik niet J.G. Leclerre (p. 73), maar F.N. Leclerre (Radoux (2004) en gegevens uit het ARA);
- diverse namen uit de lijsten per ijkkantoor (o.a. Becquet, Chasse, Desloge) komen niet in de alfabetische lijst voor;
- bij de lijst per ijkkantoor wordt een groot aantal bronnen afgekort vermeld. Op pp. 80–81 worden de meeste afkortingen uitgelegd, maar enkele ontbreken: MB, MU, Kov Brussel, Kov Antwerpen, Kov Dinant, enz.

▷ *Jaarletters uit de Franse tijd*: op p. 93 geeft Dangis een samenvattende tabel met jaarletters uit de Franse tijd. Hij stelt hier dat de normale serie merken was: A (jaar X = 23-9-1801 t/m 22-9-1802) tot en met M (1814), maar dat er in diverse departementen op deze algemene serie uitzonderingen zijn gemaakt, waaronder:

- Ourthe: A = 1806 voor droge waren, B = 1807 voor alle maten en gewichten, C = 1808, D = 1809, E = 1810;
- Dyle: A = 1808, A = 1809, D = 1814;
- Jemappes: J = 1814;
- Leie: L = 1814.

Uit de beschrijvingen die hij echter op de voorgaande pagina's geeft, lijkt het er sterk op dat de letters voor 1814 geen jaarmerken zijn, maar departementsmerken voor de overgangperiode tussen het Franse en Hollandse bewind. Dit komt overeen met gegevens die ik zelf in het ARA heb gevonden en met die ik van dhr. De Vleeschouwer heb gekregen. Ook hierover is een artikel in voorbereiding.

Wat betreft de Dyle: op p. 86 meldt Dangis dat A = 1808, H = 1809, I = 1810. Op pp. 93 en 159 meldt hij echter: Dyle A = 1808 en 1809. In § 3.5.3 van *Grensverschuivingen* wordt een gewicht beschreven dat volgens ons uit het departement van de Dyle afkomstig is, geijkt op de 'normale' manier dus vanaf B = 1802. Dangis vermeldt dit gewicht ook. Daarom vermoed ik dat A = 1808 en 1809 een schrijffout is. In *Grensverschuivingen* vermelden wij ook een aantal van deze schrijffouten.

Verder zou ik het wel prettig vinden dat Dangis – wanneer hij in de literatuur gegevens vindt betreffende de jaarmerken voor de Dyle die afwijken van hetgeen gepubliceerd is in *Grensverschuivingen* – toch op zijn minst de discussie aan zou willen gaan over het hoe en waarom van de verschillen. Hij heeft dat echter niet gedaan, maar zegt alleen dat wat wij vinden niet klopt. Vanuit een wetenschappelijke optiek is dit op zijn zachtst gezegd niet zuiver.

Wat betreft de letters A–E (1806–1810) voor de Ourthe heb ik ook geen verklaring, maar merkwaardig is wel dat men in de Ourthe vanaf 1811 met de normale reeks jaarmerken (p. 86) verder is gegaan. Ook dit lijkt op schrijffouten te duiden. Verder rijst dan bij mij meteen de vraag – indien Dangis hier gelijk heeft – wat voor jaarmerken in de Ourthe in de periode 1802–1805 zijn gebruikt. Het is jammer dat hij hier niet verder op ingaat.

▷ *Ijkmeestersmerken en departementsmerken*: op pp. 79–80 en 82–83 beschrijft Dangis een aantal ijkmeesters- en departementsmerken. Op een aantal punten ben ik het niet met hem eens. Mijn (onze) huidige visie op deze merken zal uiteengezet worden in enkele nog te verschijnen artikelen.

▷ *Belgische ijkkantoormerken*: op pp. 113–114 presenteert Dangis een lijst met Belgische ijkkantoormerken (nummers) uit 1838. Op p. 159 stelt hij dat in *Grensverschuivingen* een aantal fouten staan, waarbij hij zich baseert op deze tabel uit 1838. Hierbij wil het volgende opmerken:

- op p. 114 vermeldt Dangis voor het ijkkantoor Verviers anno 1838 = nummer 18. Op p. 117 vermeldt hij dat Verviers anno 1859 = nummer 23;
- op p. 113 meldt hij dat het ijkkantoor Diekirch anno 1838 = nummer 23. Op p. 60 stelt hij dat dit ijkkantoor op 30-12-1831 is opgeheven. De Belgische ijkkantoornummers zijn begin 1832 ingevoerd. Aangezien Diekirch eind 1831 is opgeheven kon dit begin 1832 geen nummer meer hebben gehad en zou nummer 23 bij een ander ijkkantoor hebben behoord.

Gezien bovenstaande gegevens heeft Dangis wat mij betreft alleen aangetoond dat een klein aantal Belgische ijkkantoren in verschillende jaren mogelijkwijs verschillende nummers heeft gehad, hetgeen dan ook automatisch betekent dat er geen argumenten meer over zijn die aantonen dat de lijst uit *Grensverschuivingen* dus fout is:

	<i>Grensverschuivingen</i>	Dangis (2006): 1838	Dangis (2006): 1859
Kortrijk	15 / 26	26	-
Ieper	17	15	-
Oudenaarde	18	17	-
Verviers	23	18	23
Diekirch	-	23	-

Verder zegt Dangis op p. 70 dat er in 1839 nog een ijkkantoor in Tongeren is geopend. Welk nummer dit ijkkantoor moet hebben gehad is voor mij een raadsel. De nummers 1–26 waren in 1838 al uitgegeven en ik heb nooit een hoger nummer dan 26 op Belgische maten en gewichten gezien.

▷ *Voormetrische ijkmerken*: op pp. 147–153 geeft Dangis afbeeldingen van een groot aantal – wat hij noemt – ‘voormetrische ijkmerken’. Bij nadere inspectie blijkt dit een mengelmoes te zijn van jaarmerken, ijkersmerken, merken van muntgewicht- en sluitgewichtmakers.

▷ *Rechtzetting van fouten in ‘Grensverschuivingen’*: op pp. 158–160 geeft Dangis een overzicht van de door hem opgemerkte fouten in *Grensverschuivingen*. Op een aantal kleine punten heeft hij gelijk en dit zal in nog te verschijnen artikelen ook worden rechtgezet. Maar ik heb hiervoor mijns inziens overtuigend aangetoond dat een groot deel van zijn kritiek volledig ongefundeerd is. Als laatste punt van commentaar zegt hij dat de inhoudsmaat uit § 11.4.1 van *Grensverschuivingen* niet uit Roermond maar uit Mechelen afkomstig is, waarbij hij zich baseert op het tinmerk van de maat. Ik kan Dangis alleen maar aanraden om wat nauwkeuriger te lezen omdat geschreven is dat de bodem die nu in deze maat zit, waarschijnlijk niet oorspronkelijk is. ♦